

Az erdélyi néptáncszókincs nyelvi elemzése

A legényes táncnevek és a kalotaszegi legényes motívumainak körében

XXXII. OTDK

2015.

jelige: csalogány

TARTALOM

Bevezetés	2
1. Elméleti háttér	3
1.1. A néptánc általános jellemzői	3
1.2. A néptánckutatás történetéről röviden	4
1.3. Az erdélyi táncdialektus.....	6
1.4. Régi és új táncstílus	8
2. A legényes nyelvészeti megközelítésben.....	9
2.1. A legényes fogalma	9
2.2. Legényes-megnevezések.....	11
2.3. Táncnévadási típusok.....	14
2.4. A táncnévadás legényesre vonatkozó jellemzői.....	17
2.5. Néhány táncnév részletes jellemzése.....	19
2.6. A táncnévalkotás módjai.....	22
3. A kalotaszegi legényes motívumainak nyelvi elemzése.....	26
3.1. A kalotaszegi legényes.....	26
3.2. Egy magyarvistai táncos: Mátyás István 'Mundruc'	28
3.3. A motívum meghatározása.....	28
3.4. A motívum-megnevezések korpusza.....	29
3.5. A motívumok rendszerezése	30
Összegzés	33
Bibliográfia	34
Mellékletek.....	36

Bevezetés

A néptánc nyelvi kincsestáráról kevés nyelvészeti megközelítésű munka született. A néprajz- és néptáncutatók számára nélkülözhetetlen az egyes táncok nyelvbéli megformálásával való foglalkozás, hiszen a táncnevek elterjedtsége, eredete is információt hordoz. A nyelvi elemzés azonban a nyelvben zajló változásokat fedezi fel.

Dolgozatomban az erdélyi néptáncszókincsnek egy bizonyos rétegét egy adott történeti kor keretein belül vizsgálom egy tánc típust kiválasztva. A szűkítés szükségszerű oka, hogy az erdélyi néptáncszókincs rendkívül gazdag, s bővebb kutatásokra is lehetőséget nyújtana különböző tánc típusok, -rétegek elemzése. Forrásaim a néptáncgyűjtők (MARTIN, PESOVÁR, LELKES, FELFÖLDI) monográfiái, művei, melyekből megállapítható a gyűjtött táncnevek származási helye és ideje is. A források tehát az 1960-astól az 1990-es évekig tartó időszak nyelvi állapotát tükrözik. A források esetlegességéből fakadóan az egyes megállapítások – amelyek értelemszerűen csak a gyűjtött anyagra támaszkodhatnak – nem terjeszthetők ki az egész nyelvterületre.

A vizsgálat nem a szakterminológiára irányul – noha az szorosan kapcsolódik hozzá –, hanem leginkább azt a köztes állapotot és folyamatot vizsgálja, ahogyan a helyi táncosoktól gyűjtött megnevezések a szakterminológia részévé válnak. Mindehhez nélkülözhetetlen a népzene, néptánc és néptáncutatók, valamint jelen esetben a *legényes* táncok ismerete, melyekről önálló bevezető fejezetekben lesz szó. A dolgozat két fő egységét a legényes megnevezések és az kalotaszegi legényes motívumainak főként kognitív elemzése adja, utóbbi Mátyás István 'Mundruc' (MARTIN 2004) magyarvistai táncos által megfogalmazott szövegkorpuszra épít.

A témához közelítve fontos szem előtt tartani, hogy a néptánc a népzene és népzeneészek, a néptáncos népcsoport, közösség, az egyes táncos, a szokás, hagyomány, korszak, földrajzi helyzet egymáshoz kapcsolódása során alkot egészet. A néptáncszókincs ezeket foglalja magába a nyelvi dimenzióban. Tehát a néptáncszókincs egy különleges dimenzionális képet ad a tér, idő, társadalom és nyelv tényezőinek keresztmetszetében. A közgondolkodásban, sajtóban a táncnyelv gyakran 'táncstílus' értelemben használatos, míg e keretekben a táncnyelv a táncszaknyelvet jelenti.

Erdély történelme, hagyományainak archaikussága, elzártsága és egyben interetnikus hatásokból (magyar, román, szász, cigány népcsoportok együttéléséből) következő sokszínűsége által egyedi közeget ad az elemzéshez.

1. Elméleti háttér

1.1. A néptánc általános jellemzői

A tradicionális hagyományoktól a néptánckutatás intézményéig, a szakterminológiáig tartó folyamat áttekintéséhez szükséges a néptánckutatás kezdetétől máig történő kutatásokra rálátni. Fontos ez a dolgozat szempontjából a gyűjtött anyag forrásai feltárása végett.

A következőkben a Martin György (MARTIN 1995:6) által megfogalmazott legfőbb jellemzőket veszem sorra.

A néptánc intézményes terjesztés és tanulás nélkül hagyományozódott a paraszti élet és szokásrend szerves részeként. A nemzedékről nemzedékre való hagyományozódás során folyamatosan változtak, alakultak a táncok, olykor egész történeti korszakok alatt, sok ember tánckészségében csiszolódva jutottak el mai formájukig. Tehát néptáncaink nem egyetlen korszak szülöttei, így sajátosságaik is különböző időszakokra egyaránt jellemzőek lehetnek. A néptánc létehez és formálódásához nélkülözhetetlen a magyar falu zenéje, mely a következőkből alakult folyamatosan: a 19. századi mődal folklorizált formájából, a 16. századi históriás énekből, a középkori tánczenéből és mindezek mellett a megközelítőleg ezer éves múltra tekintő népzenéből.

A tánc is hasonló eredettel rendelkezik: a hagyományos tánckészletben a középkori lánctáncok, a 16–17. századi fegyvertáncok maradványai, a 18–19. századi verbunkos és a csárdás vagy a századforduló polgári társastáncainak népies változatai ötvöződnek, társulnak egymással. (MARTIN 1995:6-8)

1.2. A néptánc kutatás történetéről röviden

A néptánc akkor vált hangsúlyossá tudományos tekintetben és a közgondolkodás számára, amikor a 17–18. század folyamán megjelent a nemzeti gondolkodás, a népies irodalom, fölértékelődött a nemzeti jelleg, így a tánc is kifejezőjévé vált a hovatartozásnak. Gyűjtés azonban jóval később, a 20. században vált módszerré, az első táncnyelvvel nyelvészeti tekintetben is foglalkozó kutató Réthei Prikkel Marián volt (RÉRTHEI PRIKKEK 1906, 1924). Később a negyvenes évektől kezdődően fokozatosan megindult a néptánc kutatás kiterjedése. Ez igazán a filmre vételkor vált legjelentősebbé, hiszen így lehetett a leginkább megőrizni a táncot teljes valóságában. A huszadik század második felének legfőbb kutatója Martin György volt, aki 1951-től végzett rendszeres gyűjtéseket, és akinek életműve az eddigi legmeghatározóbb a magyar néptáncal kapcsolatban. A tánclejegyzések és kulturális-társadalmi áttekintésben széles látókörű rendszerezés és a gyűjtések mellett a táncnévadással is foglalkozott.

Martin György a következőket tartja a néptánc kutatás céljainak (MARTIN 1995:6): a tánc történet, művelődéstörténet kérdéseivel való foglalkozást, válaszkeresést, mindazon magasrendű művészi érték feltárását és bemutatását, amelyeket népünk a történelme során megalkotott vagy más népektől átvéve saját ízléséhez igazított. A táncot tartja az egyik legközérthetőbb művészetnek, a néptáncot pedig a népek legőszintébb, legőszönösebb megmutatkozási formájának. A néptánc mindenki számára közérthető, az emberiség kultúrájának sokszínűségét gyarapító nemzeti vonásokat őriz, melyeknek ismerete egymás megismerését is szolgálja (MARTIN 1995:7).

A Kárpát-medence táncainak legfontosabb előadási stílusjegye a szokatlanul nagy mértékű egyéni rögtönzés. Ebből fakad rendkívüli gazdagsága a táncfajták csekély száma ellenére is, s ez határozza meg sajátos színeit Európa népeinek tánc kultúrájában, ez különbözteti meg a nyugat-európai és a balkáni táncvilágtól (MARTIN 1995:12). A rögtönzés a legényes táncoknak egyik legfőbb jellemzője. A kalotaszegi legényes, mely jelen dolgozat középpontjában áll, éppen a rögtönzés és az e melletti szoros zenéhez való kötöttség által válik a legényes táncok egyik legkiemelkedőbb tánc típusává.

A néptánc kutatás során számos tényezővel számoltak a gyűjtők. A földrajzi tagozódás az egyik legmeghatározóbb tényező, a táji tagoltság szorosan összefügg a népek történeti-társadalmi fejlődésével. Az egyenlőtlen történelmi fejlődés okozta vidékenkénti fáziseltolódások néptáncaink történeti alakulásának olyan mozzanatait világítják meg, amelyeknek megközelítését a gyér tánc történeti forrásanyag alig tesz lehetővé (MARTIN 1995:13). A néptánc kutatás alapja a különböző tánc dialektusok elkülönítése és ismerete.

A táncdialektus az etnikai csoport fogalmának feleltethető meg nagyjából, amennyiben az etnikai csoport egy történetileg kialakult, tartós közösség, amely a közös gazdasági és földrajzi körülmények alapján képez egységet, és ez az egység főként a közös nyelvben, valamint a kultúrában megnyilvánuló lelki alkat közösségében fejeződik ki (MARTIN 1995:13). A történeti fejlődés során különböző tendenciák érvényesülnek: differenciálódás (a népek különbözősége) és az integrálódás (egységesülés, összekötő jelleg, olykor nemzeti jegyeket elősegítő folyamat).

Különböző tényezők befolyásolják a két tendenciát:

Az egyenlőtlen fejlődés. A körverbunk például az észak-keleti Felvidéken és a Dunántúl észak-nyugati részén mást jelent, míg az erdélyi mezőségi férfitánc legfőképpen a páros tánc bevezetője. A nyelvterület egymástól távol eső pontjain előforduló hasonló jelenségek sokszor korábban általános, egységes elterjedés jelei, amelyeket a későbbi differenciáló tényezők legtöbb helyen már elmostak (MARTIN 1995:15). Ide sorolható az a régi tánckezdő formula-jelenség is, amikor a párostánc kezdetén a férfi a nőt karja alatt mindegy tánckezdésnéként megforgatja, melyről Martin György 1995-ben azt írja, akkor már csak Rábaközben, a dél-alföldi románoknál és Erdélyben volt, van meg, s melyről úgy tartotta, talán egy régi közép-európai tánckezdő formula szórványos maradványa lehet.

Táncdivat hullámok hatása. Ezen belül is a belső kifejlődésű magyar divatokat véli idetartozónak.

Más népekkel való kölcsönhatás, érintkezés, keveredés.

A táncdialektusok határainak kialakítása szorosan kapcsolódik a nyelvjáráskutatáshoz, mely szerint a nyelvek hasonlóak, a nyelvjárások olykor nem értik egymást, valamint a népzene határaival is szoros kapcsolatban állnak. A magyar tánckincset a következő táncdialektusokra osztja a szakirodalom (MARTIN 1995:20): I. nyugati/dunai II. középső/tiszai III. keleti/erdélyi. Dolgozatom a keleti/erdélyi táncdialektus vizsgálatára szorítkozik. A táncdialektusokra éppúgy, mint a nyelvjárásokra érvényes a megállapítás, hogy nincsenek alapvető különbségek, a határok fokozatosan olvadnak egymásba. Amint a magyar nyelvet, úgy a magyar néptáncot és népzeneét is az az egységesség jellemzi, mely az egyes dialektusok között eltérést mutat, azonban közel sem olyan különbözőség jellemző, mint más népeknél – népzeneben a románoknál, mint Bartók kutatásaiból kiderül, nyelvben például a németeknél, olaszoknál. Azonban az erdélyi táncdialektuson belül is kisebb dialektusok jellemzőek, az erdélyi dialektusról későbbi fejezetben bővebben kifejtem a sajátosságokat.

Martin György a következőkben fogalmazza meg a néptáncszókincs fontosságát (MARTIN 1995:23):

„A táncnév és a tánchoz kapcsolódó terminológiai anyag az egyes táncokhoz kapcsolódó népi tudatanyagoknak nyelvi tükröződése. A táncnevek egyszerű térképre vetítésével is már jellegzetes foltok bontakoznak ki. Bizonyos nevek használatából sajátos önálló kulturális fejlődésre, elkülönülésre következtethetünk. A nevek jelentéstartalmát vizsgálva további eredményekre juthatunk.”

A néptánc és a nyelv kapcsolata tehát szoros, mindkettő ismerete segíti a másikat. A néptáncutatást olykor előreviheti egy-egy nyelvészeti szempontú megközelítés, új lehetőségekre mutathat rá.

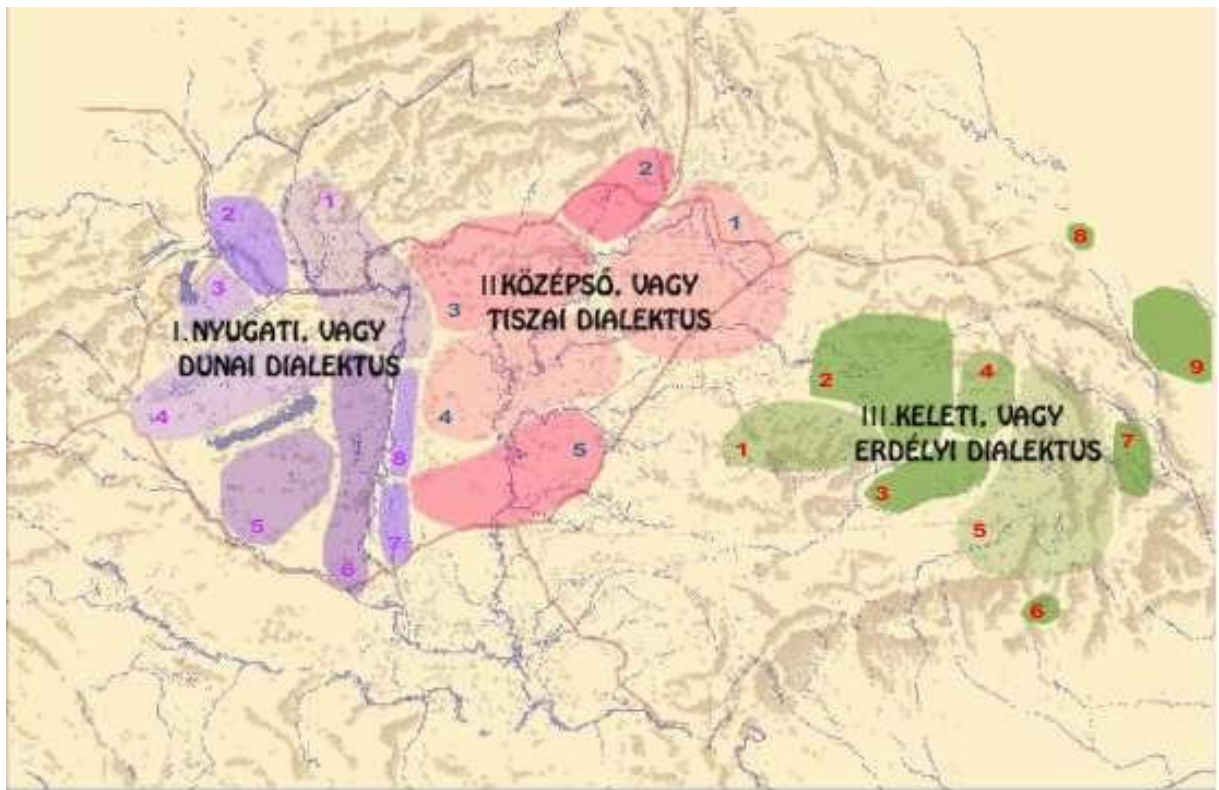
1.3. Az erdélyi táncdialektus

Erdély területe és történelme sok szempontból különleges, ez a táncdialektusára is igaz. A földrajzi és nemzetiségi helyzete, önálló fejlődése sajátos tánc kultúrát eredményezett. Ebben együtt érvényesül a hagyományok megőrzése és szerves fejlesztése, a néprajzi tagoltság sokszínűsége, a különféle népek kapcsolatainak gazdagító hatása. Több európai táncdialektus és történeti táncstílus elemeit egyesíti. Jellemzi a férfítáncok szokatlan bősége, a vonuló és forgó párostáncok egyedurialma, a régies, de fejlett tánczene, a táncok szvitszerű összekapcsolása, érett szerkezete, a táncélet régies szokásai, melyek a helyi középkor végi, európai reneszánsz áramlatok ötvözött kultúrájának alapegységei. (MARTIN 1995:105-130)

Erdély földrajzi egységei önmagában is színes képet alkotnak. Martin György kilenc kisebb táncterületi tájegységre osztotta (PÁVAI 2006):

1. Kalotaszeg (Felszeg, Alszeg, Nádasmente, Kapus völgye)
2. Mezőség (Borsa- és Kis-Szamos völgye; Észak-Mezőség, Nagy-Szamos, Sajó és Lapos völgye; Nyugat-Mezőség; Délnyugat-Mezőség, Torda vidéke és Aranyosszék; Kelet-Mezőség)
3. Maros-Küküllő vidék (Nagyenyed és Balázsfalva környéke; Marosújvártól és Marosludastól délre: Kutasföld, Száraz-Vám völgye vagy Hegymegett; Dicsőszentmárton környéke; Vízmellék)
4. Marosszék (Maros-Nyárád-Kis-Küküllő köze; Székely-Mezőség és Szászrégen környéke)
5. Székelység (Csíkszék: Alcsík, Felcsík, Gyergyó, Kászon; Udvarhelyszék: Sóvidék, Havasalja, Nyikó, Homoród mente; Háromszék: Erdővidék, Szentföld, Szépmező)
6. Barcaság, hétfalusi csángók

7. Gyimesi csángók
8. Bukovinai székelység
9. Moldvai csángók

I. NYUGATI, VAGY DUNAI

1. Északnyugati dialektusterület
2. Csallóköz, Szigetköz
3. Rábaköz
4. Nyugat- és Közép-Dunántúl
5. Dél-Dunántúl
6. Kelet-Dunántúl
7. Kalocsa vidék
8. Kiskunság, Solt és Tápó vidék

II. KÖZÉPSŐ, VAGY TISZAI

1. Felső-Tisza-vidék
2. Északkeleti Felvidék
3. Keleti palócok és matyók
4. Nagykunság, Jászság
5. Dél-Alföld, Alsó-Tisza-vidék

III. KELETI, VAGY ERDÉLYI

1. Kalotaszeg
2. Mezőség
3. Maros-Küküllő-vidék
4. Marosszék
5. Székelység
6. Barcaság, hétfalusi csángók
7. Gyimesi csángók
8. Bukovinai székelység
9. Moldvai csángók

[1] A Kárpát-medence táncdialektusai

Mindez a képek forrásjegyzékében jelölt harmadik képen¹ tájegységeiben jól átlátható az egyes vidékek megnevezésével, tükrözi azt is, hogy az egyes területek szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

¹ [3] Erdély és Moldva magyar néprajzi tájai (PÁVAI 2006). A szövegközi képek forrásmegjelöléssel a mellékletekben szerepelnek.

1.4. Régi és új táncstílus

Mivel a legényes és verbunk közel áll egymáshoz, és éppen a két táncréteg elkülönítésének egyik fő példáját adják a szakirodalomban, indokoltnak tartom az eltéréseket kiemelni, ezzel is alátámasztva a vizsgálatnak csak legényesre való szűkítését.

A legényes egyfajta régies táncstílusú férfitánc. A magyar tánckincs törzsanyagát két nagy csoportra osztják a néptáncutatók: a régi és az új stílusú táncokra. A régi táncfajták gyökerei a késő középkorig követhetők. Régi táncfajtáink nem határolhatók el élesen egymástól, kisebb területen belül is sokfélék, s a formai fejlettség különböző fokait őrzik. A magyarság népcsoportjainak egyenlőtlen történeti, társadalmi és kulturális fejlődéséből adódó táncbéli különbségek kiegyenlítődése a 19. század folyamán ezeket a táncokat már alig érintette; az újabb egységes táncdivat (a verbunk és csárdás) háttérbe szorította a régieket. Ezek további fejlődésükben megrekedve a peremvidékekre szorultak, illetve a parasztság hagyományörzőbb rétegei őrizték, s nemegyszer nemzetiségeink és szomszéd népeink tánckincsébe átszűrődve maradtak fenn. (MARTIN 1974:16) Régi táncfajtáinkhoz közvetlenül kapcsolódnak a szomszédos kelet-európai népek tánckincsének bizonyos típusai. A lánckörtáncok és fegyvertáncok esetében távolabbi balkáni és keleti kapcsolatok is mutatkoznak. Ugyanakkor a nyugat-európai késő középkori és reneszánsz táncdivatok hullámai is maradandó nyomokat hagytak az énekes lánytáncokon és régi páros táncainkon.

Az új stílusréteg² a 19. században alakult ki, egy újfajta paraszti ízlésről, tanúskodik. A táncnak, mivel a zenei kíséret nélkülözhetetlen hozzátartozója, a zene az egyik fő meghatározó tényezője. Az új stílusú táncokhoz kapcsolódik a verbunkos zene, a vokális népies műdalok, a hangszeres műcsárdás zene, valamint a parasztdal új stílusa, melyek összefonódva tánczenei kíséretet alkotnak. Az új táncok átfogó ritmikája 4/4-es ütemű, úgynevezett pontozott ritmusú. Az új táncok formakincse könnyebben elsajátíthatóvá vált, ez a tánc individualizálódását váltotta ki. Az improvizáció szerepe nőtt, miközben a korábban jellemző szigorú struktúra felbomlott. Az új stílusú táncok funkciójukban is eltérnek a régiektől, társadalmi tudattól, helyzettől függően, valamint nem alkalomhoz kötöttek, hanem általános szórakozó táncok, melyek minden táncalkalom gerincét alkotják. Az új stílusú táncok formaiságukban legfőképp a verbunk és a csárdás alapján határozhatók meg. (MARTIN 1974:32-36)

² A régi és új táncstílusok megkülönböztetését az 1960-as években a néprajzi anyag felgyűlése és a népzenei kutatások eredményei hívták életre. Az új táncréteget a 18. század utolsó harmadától véli megjelenőnek a szakirodalom. (MARTIN 1977)

2. A legényes nyelvészeti megközelítésben

2.1. A legényes fogalma

Jelen dolgozatban a különböző szintű és zenében is eltérő, de egymáshoz közelálló szakterminológiaiilag elkülönített táncokat nyelvészeti szempontokból egységesnek tekintem, noha a különböző legényesek megnevezéseinek eltéréseit alaposan tanulmányoztam. A következőkben egy rövid áttekintést adok Martin György *Mátyás István 'Mundruc'* című könyve alapján a legényes tánc történeti jellemzőiről.

A magyar tánc történet csekély forrásanyagában részletezőbbek a férfítáncokra vonatkozó adatok. Ennek okai lehetnek, hogy azok a külföldi szemnek különösnek hatottak. A különböző fennmaradt leírásokból, általános megjegyzésekből megállapítható, mi volt közismert, elterjedt. A férfítáncok mindvégig számottevő szerepet játszottak, a magyar társadalom minden rétegében, minden korszakában használatosak voltak. Martin György szerint valószínűsíthetően a keleti eredetű nomád életstílus, harcias, pogány szokások megőrzéséből eredeztethető a férfítáncok jelenléte. A középkori lovagi-udvari kultúra (a lánc- és páros táncok) a szervesen összefonódott bajvívó, fegyveres, virtuskodó férfítáncokkal. A keleti eredetű férfítánc-hagyomány és a középkori nyugati lovagkultúra egyidejű jelenléte áthatotta egymást a 15–16. században. A 16. századi változások a férfítánc-jelleg háttérbe szorulását hosszú időre megakadályozták. Néhány táncnév szélesebben vett típust sejtet, mivel térben és időben visszatérőek. (MARTIN 2004:132-133)

A legényes fejlődéstörténetileg a Kárpát-medence régi és új táncstílusának mezsgyéjén foglal helyet. Kezdetlegesebb rokonai a régi kanásztáncokhoz és ugrós táncokhoz kapcsolják. A régi stílus legfejlettebb fokaként viszont verbunktáncaink kiindulási alapja is, mivel továbbfejlődött rokonai már az új stílust közvetlenül megelőző lépcsőfokot képviselik. A *legényes* így a Bartók Béla által felvázolt népzenei fejlődési sor egyik legfontosabb néptánc történeti láncszeme. Szerinte ugyanis a régi kanásznótaszerű táncdallamok váltak a hajdútánc és kuruc nóta alapjává, mely a későbbiekben számos nyugat-európai műzenei hatással bővülve a verbunkoszene kialakulásához vezetett. Ez pedig már közvetlen előjátéka az új magyar népdal- és táncstílus kialakulásának. (Martin 1974:33)

A *legényes* az erdélyi magyarság nem székely népcsoportjai körében (Kalotaszeg, Mezőség, Középső-Maros-vidék) vidékenként más néven élő fejlett férfítánc típus (*figurás, nyolcas, sűrű magyar, sűrű tempó, fogásolás, pontozó, verbunk, csördögölő*)

(MARTIN 1974:32). A táncot úgynevezett gyorsdűvő kíséretű hangszeres kanásztáncdallamok kísérik. Az Alföld és a Székelyföld felé egyre ritkább, és kezdetlegesebb rokonai váltják fel. A legényest a hagyományos táncrendben a táncciklus elején járták szólóban vagy csoportosan a zenekar előtt, miközben a várakozó leányok kis forgó köröket alakítva csujogattak. Rendkívüli formagazdagságára jellemző, hogy a jó táncosok motívumkészlete 20–30 különböző, bonyolult ritmusú fejlett motívumból áll, a kiválóké az 50–70-et is eléri. A *legényes*: a zene és a tánc tökéletes illeszkedése. Rögtönzött jellege ellenére szigorúan alkalmazkodik a kísérő dallam tagolódásához. A tánc szerkezeti alapegységei a zenei periódusoknak megfelelő, záró formulákkal befejeződő táncmondatok, ún. „*pontok*”. (MARTIN 1974:32)

Mindezek mellett a szakterminológiai meghatározásra egyik legtömörebb összefoglaló a Néptánc kislexikon által keretbe zárt magyarázata:

„legényes: az erdélyi magyarság nem székely népcsoportjai körében vidékenként más néven élő, fejlett férfitánc-típus. A legényes két regionális altípusa:

1. A formailag egyszerűbb, régiesebb mezőségi, Dél-erdélyi legényes lazább, ismétlődő szerkesztésű. Csoportos, szabályozott formában is járják.
2. A kalotaszegi legényes végsőkéig érlelt, sűrített formájú. A pontok felépítése: (abbc) záróritmusa és szinkópás kezdőformulái választják el a mezőségi legényestől. Kalotaszegen a csoportos, kötött forma ritka, a legényes a szerkezeti koncentráció legmagasabb fokán is megtartotta szabályozatlan egyéni jellegét. Az erdélyi legényes szerteágazó rokonsági körébe tartoznak a székelyföldi, alföldi, felvidéki és dunántúli régi táncstílusaink (*féloláhos*, *kanásztánc*, *silladri*, *ugrós*). Újabb ágát jelentik a kelet-erdélyi ún. lassú legényesek (*ritka legényes*), amelyek részben már az új táncstílus formai és zenei jegyeit hordozzák.”(NKLx)

A Néptánc kislexikon meghatározásból láthatjuk, hogy a legényes különböző típusai, melyeknek megnevezései területenként eltérőek, s néhol ugyanazt a táncot is másképp nevezik meg, így tulajdonképpen egy családfán függő neveket csoportosítunk, melyek azonban nem egyediek. Legfontosabb kitétel, hogy régies táncstílusról van szó, ezért többek között a verbunkos táncokra nem terjed ki a vizsgálat, ugyanakkor a későbbiekben jól láthatóvá lesz, hogy a verbunk nyelvekben is elkülönül, de mivel a táncrétegek egymásra épülnek, olykor a legényesre is találunk verbunk megnevezést a szakirodalomban, noha csekély mértékben.

A néptánckutatók (DOMBY, MARTIN) a kalotaszegi legényest tartják a legényestáncok legmagasabb szintre érett típusának, mint az a korábban idézett Néptánc kislexikonból is kitűnt. Ezért, valamint a Mátyás István 'Mundruc' táncossal való lejegyzett táncról való értekezések bő anyagkínálata miatt választottam a kalotaszegi legényes kiemelését és az ezzel való vizsgálódást. A későbbiekben erről a táncról részletesen szólok, hogy a

motívumok megnevezéseire is különböző összefüggésekben fény derüljön, előbb azonban lássuk a legényestáncok különböző megnevezéseit.

2.2. Legényes-megnevezések

A Néptánc kislexikon a következőket sorolja fel a legényesek megnevezéseire: *csúrdöngölő, fogásolás, magyar tánc, pontozás, sűrű tempó, féloláhos, kanásztánc, silladri, ugrós.*

Mindezeket a különböző szakirodalmak eltérő részletességgel tárgyalják, néhol kifejtve az egyes megnevezések kialakulását. A területiség és az egy vidéken jelenlévő többféle megnevezés egyaránt jellemző. A szakirodalmi tételeket időrendben sorolom föl.

1974-es munkájában Martin György a következőket sorolta fel *legényesként*: *figurás, nyolcas, sűrű magyar, sűrű tempó, fogásolás, pontozó, pontozás, verbunk, csúrdöngölő* (MARTIN 1974).

1980-as kötetben Martin György (LELKES 1980:185-195) már részletesebb megjelöléseket használ:

Felsorolja a legényes rokonságát: *féloláhos, oláhos, silladri, dus, ugrós, kanásztánc*

A sűrű legényes névváltozatait: *legényes, figurázó, nyolcas, pontozó, pontozás, sűrű magyar, sűrű tempó, sűrű fogásolás, verbunk, sűrű verbunk, sebes verbunk, csúrdöngölő, magyaros, magyar csúrdöngölő*

A rokontípusokat helyhez kötöttek:

Szilágyság – *figurázó*

Bihar, Szatmár, Nyírség, Dél-Alföld – *oláhos*

Csík, Gyimes – *féloláhos*

bukovinai székely – *silladri*

Román rokonait Erdély peremterületein:

Szilágyság, Arad, Bihar – *ardeleana, pe picior, lunga*

Bánát – *soroc*

alföldi cigányok – *cigánytánca* – is az erdélyi kezdetleges rokona

Sűrű legényes:

Válaszút: *sűrű magyar* – néha *csúrdöngölő*

Feketelak: *sűrű*

A verbunk magyar névváltozatai³:

Verbunk, székel verbunk, magyar verbunk, csűrödögölő, vármegyei, magyarországi

Román névváltozatok: *băarbunk, bătuta*

A ritka legényes magyar névváltozatai

ritka magyar, ritka magyar tánc, magyar tánc, magyarul ritkán, ritka tempó, ritka fogásolás, ritka pontozó, ritkázó, régies, szegényes

Feketelak : *magyarul ritkán*

A lassú magyar névváltozatai: *ritka magyar, magyar, magyar tempo, magyar tánc, ritka magyarul, kurázi* (LELKES 1980)

1997-ben A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyománya című összegző könyv (FELFÖLDI-PESOVÁR 1997) pedig ezeket a táncneveket jelöli:

közép-erdélyi legényes, dél-erdélyi szórványsági pontozó:

románoknál: *bărbunc unguresc, ungurește de ponturi,*

román lassú legényes: *haidău, cu bîta, de ponturi.*

A közép-erdélyi legényes (Kalotaszeg) román megnevezései: *feciorește ungurește* – 'legényesen magyarul', *fighuraș* – 'figurás', *răpagaș* – 'ropogós'. Románok lassú legényese: *fecioreasca rara* – 'ritka legényes', *românește de sărit* – 'románul ugrós'-ként megnevezett táncot alkalmazzák sajátjukként. Ennek a kötetnek (FELFÖLDI-PESOVÁR 1997) legfőbb jelentősége, hogy a román megnevezéseket és elkülönítéseket is jelöli, mely pontosan rávilágít az együtt élő nemzetiségek megkülönböztetésének szükségességére.

Martin György posztumusz könyvében (MARTIN 2004:137-141) a következőket találjuk a legényes-megnevezések területi változatainak:

bukovinai ugrós: *silladri*, ehhez közeli táncfajta: *dus, féloláhos, csiki féloláhos*

közép erdélyi legényes:

Szilágyság: *figurás féloláhos*

Kalotaszeg: *legényes, figurás, nyolcas, fiús;*

Borsa-völgyi, szamosvölgyi Mezőség: *magyar tánc, sűrű magyar, sűrű tempó, sűrű legényes, sűrű fogásolás,;*

Torda-Aranyos m.: *verbunk, csűrödögölő, pontozó, kurázi;*

³ A verbunk olykor legényesre is alkalmazott megnevezései miatt a verbunk egyszerű tájegység-jelölő megnevezését itt beemeltem a legényes nevek közé, mint elkülönülő példát.

Maros-Küküllő köze, Száraz Vám völgye, Kutasföld, Dél-Erdély: *pontozó*,
pontozás, magyaros.

Maros-Küküllő vidéke: *pontozó*

Kalotaszegi legényes: *figurás, ropogós*

Szamos völgyében kombinációk:

Szék: *sűrű-ritka*,

Ördögösfüzes: *ritka-sűrű fogásolás*;

Válaszút-Bonchida: *lassú-sűrű magyar* (MARTIN 2004:141)

[2] A főbb legényes-megnevezések elhelyezése térben a szakirodalom alapján

Összegzés röviden:

Látható, hogy a legényes táncok és megnevezéseik különböző módon kapcsolódnak egymáshoz. Az egyik legfőbb elkülönülő csoport a lassú/ritka és sűrű legényes, ami a néptánczenéhez kapcsolódóan válik el egymástól.

Másik csoport a főként román-magyar elkülönülés, az egyik-másik sajátosságainak megtartása, elnevezésben is jelzése a hovatartozásnak. Amint feljebb kiderült, a románoknál inkább a lassú legényes jellemzőbb, így többszörösen is elkülönítettek az

egyres táncok megnevezéseikben. A tempón és hovatarozáson túlmenően a tánc felépítésére, jellegzetességére utalnak a táncnevek, valamint ezen túlmenően az is jól látszik, hogy a *verbunk* új stílusú tánc olykor néhol a régies táncstílusú legényesekre is használatos (valamint a *csűrdöngölő* egyaránt a legényesre és verbunkra), ami utal a táncok korábban már említett összetett folyamatú ki- és továbbalakulására.

2.3. Táncnévadási típusok

A táncnévadási típusok csoportosításához Martin György 1984-es munkáját vettem alapul, melyben a történeti táncnévadással foglalkozik nem csak a Kárpát-medence területén, hanem kiszélesítve Európára több nyelvben is megfigyelve a jellemzőket. A táncnévadási típusok bővebb kifejtését a következő fejezetben általam módosított, de lényegében átvett legényesre vonatkozó táncnévadási vizsgálat miatt tartom szükségesnek.

A tánc történeti kutatásban elsőrendű szerepük van a nyelvi adatoknak, a táncneveknek, melyek a tánc jellemző vonásaiból kiragadva utalnak az emberi tudatban elfoglalt helyére. (MARTIN 1984:152-164) Martin György két csoportot különít el:

- a) a bővebb, régiebb, változatosabb, táncneveket – fontos tartalmi, formai vagy zenei vonásról nyerik eredetüket. Leggyakoribb a tánc jellemző mozgásfajtájából (francia *estampie*; olasz *saltarello*; német *Dreher*; magyar *csűrdöngölő*) formájából: francia *les ronds*; német *Reigen*; magyar *karikázó* tempójából (szlovák *friška*; román *rara*; magyar *lassú*) eredő nevek, de gyakran szokásalkalom (német *Johannistanz*; magyar *menyasszonytánc*) a táncszköz (francia *branle de la Torche*; magyar *gyertyátánc*) a tánc névadója. Ezek a táncról többet, de a táncoló emberről, társadalmáról kevesebbet mondanak.
- b) újabb, szűkebb csoport társadalmi, emberi viszonyokra utaló táncneveket, melyekből a tánc életére, terjedési útjára is következtethetünk, ezek a nép- és földrajzi nevek, társadalmi osztályok, rétegek, foglalkozási csoportok, személynevek nyomán kialakult megjelölések. Ez az európai tánc kultúrára jellemző.

A névadási módok a középkori emlékektől a 20. századi néprajzi adatokig követhetők, Martin György kutatásai szerint a kontinens minden népénél meglepően egységes képet mutatnak. Az etnikai-kulturális tekintetben összefonódó európai népek tükröződnek a kulturális termékek vándorlásának, cseréjének táncban megjelenő érvényesülésében. A

táncok áramlása horizontális-földrajzi és vertikális-társadalmi értelemben is gyorsan történik.

A 16–17. századi magyar történeti táncnévadásának kialakulási módjai:

1. Népnevekből képzett táncnevek

Interetnikus kapcsolatokat tükröznek, a tánc és tánczene gyorsan változó és terjedő divatjelenségek, szomszédokra vagy távolabbra mutató táncnevek (spanyol *moresche*; olasz *brando la Spagnoletto*; angol *Spanish Pavane*; francia *branle d'Ecosse*; német *poischer Tanz*; szláv *polska*; lengyel *madziar*; szlovák *kozáčik*; magyar *lengyel tánc*; román *sirba*; szerb *vlaško kolo*).

A francia, német és magyar forrásokban a legkorábban és leggyakrabban a szomszédos népek nevei jelennek meg (MARTIN 1984:152). A népnevekből képzett táncnevek műfaj- vagy típusmeghatározó funkciójúak – megjelölt táncok és zenedarabok sajátos formai, zenei, ritmikai vonások hordozói. Különleges eset a saját népnév hazai táncra való alkalmazása, ez általában speciális kulturális, nemzetiségi, társadalmi viszonyok között jön létre (a *magyar* táncnév a 16. században külföldi forrásokban, még a 17. században sem általános, 18. században már következetes megjelenése). A saját népnévvel való táncjelölést az egyre szaporodó, sokfajta idegen tánc típustól való megkülönböztetés szüksége alakíthatta ki – 18. századi nemzeti öntudatosodás, 19. századra nemzeti jelleg tüntető kiemelése (főként kelet-európai kisépkeknél). (MARTIN 1984:155)

2. A földrajzi nevekből képződő táncnevek

Azonos nyelvű környező tájakon élő népcsoportokkal való kulturális kapcsolatok tényének kifejezései, általában gyakoribb mint a népnevek.

Funkciója: többnyire kiegészítő, a fogalmat szűkítő jelzők a tánc típust meghatározó főnevek mellett, tánchoz kapcsolódó dallamok vagy táncváltozatok megjelölésére szolgálnak. A táncok kistáji, etnikai kapcsolatokról, érintkezésekből adódó módosító, gazdagító hatásokat tükrözik. Lokális használatúak, kisugárzásuk csak a szomszédos vidékig terjed, ha távolabb már torzul, nem ott használják táncnévként ahonnan származik, hanem a közeli szomszédságban. Például: *erdélyes*, *ardeleana* Erdély peremterületein (Máramaros, Bihar, Bánát, Oltánia, Muténia). Saját környezetben: lokális öntudat kifejezése. Erdélyben a leggyakoribb, feltehetően a kistáji kulturális tagoltság,

lokális öntudat miatt. Ezzel szemben az egységes Alföldön alig van ilyen. (MARTIN 1984:156)

3. A társadalmi osztályok, rétegek, foglalkozási csoportok nevéből, a tánc műfaja, típusa, eltérő mozgásjellegük, zenéjük miatt kapnak önálló nevet.

Az újkor elejétől jelenik meg ez a típus. A magyar névanyagban legkorábbiak katonarétegi: *fegyvertánc, hajdútánc, fekete sereg tánca, katonatánc*, 18. század második felétől *verbung, verbunkos* név.

Alsóbb néprétegek pejoratív megjelölése is előfordul: *pajkos-, bojnyik-, zshivány-, tolvajtánc* 17-18. sz.

Pásztorfoglalkozásra utaló táncok a 18. századtól: *juhásztánc, kanásztánc*.

Mesterségek a megnevezésben – nemzetközi táncdivatok révén terjedő gesztikuláló táncok: *barát-, borbély-, varga-, csizmadiatánc*.

Felsőbb rétegek kiemelése: *nemeses, Fiscariusé, Palatinusé, a fejedelem tánca*.

A tánc származására, kezdeti réteghez kötöttségre utalnak e nevek, de gyorsan kiszélesedett horizontális-vertikális síkon is, így a társadalmi rétegek intenzív táncbéli kapcsolata révén osztálykorlátokat alig ismerő áramlott a tánc, pl. *hajdútánc*. (MARTIN 1984:159)

4. személyneves táncnévadás

Táncváltozatok (vagy figurák, motívumok) gyakran hangszeres táncdallamok megjelölését szolgálja, mivel ezek szövegükről nem tarthatók számon. Báthory István nevét viselte egy régi dallam, melyről a tánc is az ő nevét vitte tovább.

A táncosok olykor annak a zenésznek a nevét kapcsolják a darabhoz, aki muzsikálni szokta, dallamokat többnyire különböző muzsikusként révén ismerik meg. A dallamokhoz táncosok neve is fűződhet – kedvenc, gyakran kért dallamok által. Sajátos kettősséggel bír, hogy a zenész és a táncos egyaránt lehet névadó. A zenész lejegyzők inkább táncosok nevét örökítették meg. A személyneves táncok jellemzően relatívak, gyorsan változóak, szűk körre érvényesek. (MARTIN 1984:160)

A táncnévadási típusok ott jelenhetnek meg következetesen és egységesen, ahol a változó táncdivatok révén mindig fejlődő, gazdagodó tánc kultúra jött létre, ahol sokféle tánc típus számtalan változatban, több zenei műfaj nagy dallamkészlettel él; s éppen emiatt szükség van a megjelölések árnyalt sokszínűségére. (MARTIN 1984:161)

„Így válik a táncnévadás módja is az európai népek táncéletének, kultúrájának, művelődéstörténetének hű tükrevé, kifejezőjévé.” (MARTIN 1984:162)

A következő alfejezetben ezek alapján a legényesre vonatkozó részleteket összegzem.

2.4. A táncnévadás legényesre vonatkozó jellemzői

Röviden már szó esett a megnevezések forrásának megjelölése után a jellemzőkről, de most a táncnévadási típusok csoportjaiban rendszerezem a megnevezéseket, melyek tehát összesítve a következők:

csördögölő, fogásolás, magyar tánc, pontozás, sűrű tempó, féloláhos, csiki féloláhos, oláhos, kanásztánc, silladri, ugrós, figurás, nyolcas, sűrű magyar, sűrű tempó, pontozó, pontozás, verbunk, sűrű verbunk, dus, legényes, figurázó, sűrű fogásolás, sebes verbunk, magyaros, magyar csördögölő, ardeleana, pe picior, lunga, soroc, sűrű, bărbunc ungures), ungurește de ponturi, feciorește ungurește 'legényesen magyarul', ighuraș – 'figurás', răpagaș – 'ropogós'.

A ritka legényes magyar névváltozatai

ritka magyar, ritka magyar tánc, magyar tánc, magyarul ritkán, ritka tempó, ritka fogásolás, haidău, cu bîta, de ponturi, ritka pontozó, ritkázó, régies, szegényes, magyar tempo, magyar tánc, ritka magyarul, kurázs, fecioreasca rara – 'ritka legényes', românește de sărit – 'románul ugrós'

Kombinációk:

sűrű-ritka, ritka-sűrű fogásolás, lassú-sűrű magyar⁴

A következő meghatározó tényezők alapján sorolom a táncneveket csoportokba:

a) Formai tartalmi, zenei vonás

- zene, főként tempó
- tartalmi sajátosság
- felépítés

b) Szokásalkalom

c) Nép- és földrajzi nevek

⁴ A kombinációk nem külön táncot jelölnek, hanem a tánc sűrű és lassú formáit együtt, melyek egymást követően összetartoznak az adott táncrendekben, így ezek Martin által összekötött fogalmak, a későbbiekben nem szerepelnek az elemzésben.

e) Társadalmi réteg, foglalkozás

a) Főként tartalmi, zenei vonás

- zene, főként tempó: *ritka, lassú, sűrű, sűrű-ritka, ritka-sűrű fogásolás, lassú-sűrű magyar, nyolcas, sebes verbunk, ritkázó*
- tartalmi, mozgás jellegzetesség: *legényes, kurácsi, ugrós, ropogós, szegényes, csapásolás*
- felépítés: *pontozó, fogásolás, figurás, figurázó*

b) Szokásalkalom: *dus, csüördögölő*

c) Nép-, földrajzi nevek: *magyar tánc, féloláhos, csíki féloláhos, oláhos, kanásztánc sűrű magyar, magyaros, magyar csüördögölő, ardeleana ('erdélyies'), ungurește de ponturi, feciorește ungurește 'legényesen magyarul', ritka magyar, ritka magyar tánc, magyar tánc, magyarul ritkán, ritka magyarul, românește de sărit – 'románul ugrós', lassú-sűrű magyar*

d) társadalmi réteg, foglalkozás: *kanásztánc*

Az erdélyi vonatkozás jól láthatóan tükrözi a kulturális-társadalmi összetett közeget, melyben a román és magyar táncok élesen elkülönülnek, valamint a *féloláhos* tánc a kevertségre utal. A legényes táncok, különösen a kalotaszegi legényes szigorúan vett pontokból, más néven *figurákból, fogásokból* épül fel. Ebből eredően származik a *pontozó, figurázó, figurás, fogásolás* elnevezés. A *nyolcas* valószínűleg a zenei hangsúlyra utal, ugyanis egy pont 4-szer 8 egységből épül fel, mely az ütemhatárokat emeli ki. A *silladri* táncnév eredete ismeretlen. Viszont másokról több adat van. Némely táncnév az ÚMTSz oldalaira is bekerült, de elenyésző ezek száma. A kérdés, hogy egy tánc megnevezése mitől válik tájshóvá, mitől lesz szakszó, itt kap relevanciát.

2.5. Néhány táncnév részletes jellemzése

Csüördögölő: 'gyors ütemű székely tánc'. Olyan táncot értettek rajta, amelynek az volt a rendeltetése, hogy az új csűr földjét, amelyen később a cséplés is folyt, vagy a még egészen be sem fejezett ház földes padlóját táncos keményre döngöljék a kalákába összehívott férfiak (*csüördürcgölő csüördürüzgölő* (Szabolcs-Szatmár megye): az újonnan épült ház földjének letaposása céljából rendezett házszentelő mulatság (ÚMTSz). E táncból idővel a székely férfitáncok egyik sajátos fajtája alakult ki. A *csüördögölő* alakváltozat a tánc eredeti céljának feledésbe merülése után keletkezhetett. (TESz)

Csüirdöngető alakban is előfordul, a *csüirdöngőstánc* : régi táncfajta (ÚMTSz). A *csüirdöngölő* Siklód, Andrásfalva, Hadikfalva területein 'gyors férfitánc' jelentésben a bukovinai székelyeknél is jellemző elnevezés, így a dunántúli bukovinai székelynél is megtalálható.

Magyar: gyors táncdallamfajta, csárdás. *Magyar polka* bálokon és lakodalmakon járt táncfajta. *Magyarost* (Bukovina): csárdás jelentésben fordul elő. *Magyarosat* (Csíkszereda), *magyarost* (Kölesd): a csárdással rokon táncfajta (ÚMTSz). A magyar tehát nem pusztán nép, de táncdallam-zene jelölő is, méghozzá poliszém. Éppúgy jelölhet legényest, mint az ÚMTSz szerinti csárdást.

pontozó: férfi szólótánc, a táncok rendjében uralkodik a csárdás, ezután pontozót (kötetlen férfi-szólótánc, másutt legényes) húzatnak a cigányokkal. (ÚMTSz). A *pont* tö német eredetű; (vö. kfn. *punct*, *punkt*, *punt*) 'pont, szakasz, artikus; punctum' ném. *Punkt* 'pont'. Ez a latin punctum átvétele. A magyar *pont* jelentései közül a főnévi 'meghatározott hely' az eredeti, az 'értékelési egység' és 'nézőpont' jelentés alapja a kedvező vagy fontosnak tartott térbeli helyzet, illetőleg a *nézőpont*, *szempont*-féle szóösszetétellel is kifejezhető viszonyított helyzet. Közvetlenül a latinból való származtatása kevésbé valószínű.(TESz) A szakasz jelentésből kerülhetett a pontozó alapegységének, melynek szakterminológiai (MARTIN 2004: 251) meghatározásban: Megszerkesztett és elhatárolt táncegység, időtartama 8 2/4-es ütem, (vagyis egy zenei periódus, azaz fél strófa – ebből az ütemből eredhet a fentebb említett *nyolcas* megnevezés) terjedelmének felel meg, azaz pontosan egybevág. A legényes tánc mindig ilyen pontokból épül fel. A motívumok pontokba tömörülve, csoportosulva jelennek meg s a táncfolyamatot pedig pontok tetszés szerinti (6–12) egymásutánja alkotja. A tánc bármely pont végén befejeződhet, mert az önmagában is kerek, mondatszerű, lezárt egység s így nem hagy nyitott, befejezetlen táncvéget.

verbunk: 'toborzás' Werbung', 'verbunkos tánc, ill. ennek zenéje" (TESz)⁵

tempo: Nemzetközi szó; vö. ang. *tempo*; ném. *Tempo*, *tempo!* fr. *tempo*; olasz *tempo* 'ütem, tempó' az osziban 'időtartam' is. Elsősorban zenei műszóként az olaszból terjedt el. Itt a tisztázatlan etimológiájú lat. *tempus* 'idő' továbbélése. – A magyarba az olaszból kerülhetett a német közvetítéssel is. A jelentések közül a főnévi 'időtartam' és 'ütem' az eredeti; ezek alapján fejlődhetett a 'mesterségbeli fogás, hadicsel' és 'furfang, fortély,

⁵ Csak az elkülönítés végett említem meg újra a verbunkot.

hadicsel', végül a 'viselkedésmód' jelentés: 'mozgásfolyamat, munkavégzés stb. meghatározott ideje' – 'gyorsasági foka, üteme' >'Mesterségbeli hozzáértés, fogás' > furfang, fortély > furfangosság, fortélyosság, mint viselkedési forma. A zene és tánc szoros összefűződésének kifejeződése, hogy egyik a másik nevét kapja meg.

ropogós

rop: 1. felfelé lép, hág, 2. táncot tüzesen szenvedéllyel jár, 3. megver, elpáhol Hangutánzó eredetű, hangalakja eredetileg a gyors lábdobogás hangját jelenítette meg. Minden bizonnyal etimológiai kapcsolatban van a *ropog*, *roppan* stb. igékkel, illetőleg azok tövével azonos; ez esetben a tő korábban nomenverbum is lehetett. Mindenesetre a *rop*-ban a puszta hangutánzó hangsor igei funkciója – képző nélkül – a keletkezés régiségére vall; vö. erre *köp*, *rí*, *sír* stb. Lehetséges, hogy az 1. és 2. jelentés között kapcsolat van (lép – táncot jár) de az sem zárható ki, hogy e két jelentés egymástól függetlenül közvetlenül hangutánzáshoz kapcsolódik. A *rop* ige családjába tartozik a játszi képzéssel alakult német *ropocál* 'táncol' és az ebből elvont német *ropoca* 'egyfajta körtánc, rázós tánc'. Az adatok tanúsága szerint a *rop* eredetileg nyugat-dunántúli és erdélyi (főként székely) nyelvjárási szó lehetett. *Ropogás*: 'csattanó hangokat hallat csörömpöl', 'sűrűn egymás után kemény csattanó hangot ad' (TESz) A *rop* tövű alak már Réthei Prikkel Marián első táncnevei között is felmerül (RÉTHEI PRIKKEL 1907)

fogásolás

fog: ősi örökség az ugor korból 'megfog', 'megragad, szorítva tart', 'zsákmányul ejt', 'megtermékenyül', 'felfog, megért', 'rajtakap', 'ellep, elhatalmasodik betegség', 'hatást fejt ki, erőt vesz, eluralkodik, visszatart, zárlat alá tesz, felfogad, szoktat, valamihez kezd, gyűjt, színét eresztve fest, érintget'. (TESz) A fogás, mint pont, figura alapegysége a táncnak. Fogásokból felépülve jött létre a *fogásolás* bokrosult képzős alak.

ardeleana, *ardelenescu*: jelentése 'erdélyi, erdélyies' Népszemlélet szerint erdélyi jellegű táncra mondják. Gyakorisága nagyobb: Bánát, Bihar, Szatmár, Máramaros, Moldva, Muténia (NéprLex). Az *ardel*- szótő köré a további képzett alakok csoportosulnak: *ardeleanca*, *ardeleana*, *ardeleanasca*, *ardeleanul*, *ardelencuta* (MÁTÉ 2011:6).

dus, *dusolás*, *tus*, *tust*, *tustoló*: Magyarország nyugati felén, Dunántúl és peremvidékein dal, zene, tánc, táncalkalom jelölő szócsalád – szláv eredetű duska 'áldomás' és német Tusch egymásba olvadása lehet. Területi jelentése eltérő: Dél-Dunántúlon a dusnóta köszöntő ivónóta, Bakony vidékén a zenészek táncos pénzgyűjtése lakodalomban.

Rábaközben zenészekről megrendelt és megfizetett ugrós férfitánc és menettánc. Dunamentén (Solt vidéke, Bácska) a tust vagy tustoló ugrós lakodalmi menettánc. Általánosan a lakodalom szertartásához tartozó figyelemfelkeltő zene. (NéprLex)

Martin György 1974-es megfogalmazása (MARTIN 1974:30) szerint: A *dus* az ugrós táncfajta fejlettebb rábaközi rokona. Kötetlen szerkezetű férfi szóló és páros változatai mellett csoportos menettáncként alkalmazzák. Ma már többnyire újabb indulózene kíséri. Bár a szakirodalmak a dunántúli területeket említi, látható, hogy továbbterjedt az erdélyi területekre is, valószínűleg a lakodalomhoz kapcsolódóan.

féloláhos, félolájós: 1. erdélyi legényes férfitánc típus formailag legegyszerűbb keleti székely és gyimesi csángó altípusa, néha nők is járják, neve arra utal, hogy a táncot és zenéjét keverék jellegűnek érzik. (NéprLex)

figurás, figurázni, figurázó: az erdélyi legényes tánc típust jelölő kalotaszegi és szilágysági elnevezés. A székelyek olykor a verbunkra alkalmazzák. A kalotaszegi románoknál: *fighuraș* 'székely verbunk' – az interetnikus hatásokat egyik legjobban tükröző alak a *fighuras* és a *ropogoș*, egyértelműen román jövevényszavak a magyar nyelvből. (NéprLex)

2.6. A táncnévalkotás módjai

A táncnévalkotás leggyakoribb módja (MÁTÉ 2011) egyszerű szavak esetében a képzővel ellátás. Máté Zsuzsanna kutatásai szerint (MÁTÉ 2011:2–5) a három jellemző módja a táncnévalkotásnak a déli lánykörtáncok körében (A) a képzés, (B) az összetett szavak, valamint (C) a szintagmák kialakulása. Ezekhez kapcsolódóan fejtem ki továbbá (D) a jelentéstani megközelítést.

(A) Képzési módok

Máté Zsuzsanna főként a déli lánykörtáncokkal foglalkozott, ezek megnevezéseiben a következő három képzést tartja legáltalánosabbnak:

1. -ó, -ő melléknévi igenévképzővel ellátott alakok
2. -ó, -ő + -s képzővel ellátott alakok
3. -ás, -és főnévképzővel ellátott alakok

Ezek közül az első és a harmadik a legényes megnevezésekre is jellemző, a második, azaz az -ó, -ő + -s képző megjelenése ritkább, de előfordul, az egyszerű -s melléknévképző viszont gyakoribb.

Tehát a legényesre vonatkozóan a következők a példák:

1. -ó,-ő melléknévi igenévképzővel ellátott alakok: *csúrdöngölő, pontozó, ritkázó*
2. -s melléknévképzővel ellátott alakok: *legényes, nyolcas, fiús, magyaros, féloláhos, oláhos, szegényes, régies*
3. -ó,-ő + -s képzővel ellátott alakok: *ugrós, ropogós*
4. -ás,-és főnévképzővel ellátott alakok: *figurás, fogásolás, pontozás*

A táncnévalkotás képzős módjai közül a legjellemzőbbek, főként az -ó -ő melléknévi igenévképzős, -s melléknévképzős, és az -ás,-és főnévképzővel ellátott alakok. A néptáncszókincs egyéb rétegeit és földrajzi területeit vizsgálva eltérőek lehetnek ezeknek az arányai, például Máté Zsuzsanna kutatásai szerint a lánykörtáncok megnevezésére egyik legjellemzőbb az -ó,-ő melléknévi igenévképző után még -s képzővel ellátott alakok, amely a legényesekre vonatkozóan ritkábban jelenik meg. Tehát a táncnévalkotás egy-egy módja eltérően jellemezhet más típusú táncokat.

B) Összetett szavak

Az összetett szavak nem jellemzik, különösen a szervetlen összetételek a legényes táncokat. Szerves összetételek: a *csúrdöngölő, féloláhos, kanásztánc*. A táncmegnevezésekben általában gyakori a -tánc szóval való összeolvadás, ez a legényesnél is előfordul, de kevésbé jellemző. Érdeemes elgondolkodni ezzel kapcsolatban, hogy vajon mi a tánc prototipikus jelentése akár egy 60-as évekbeli erdélyi falusi környezetben, akár ma a 21. század elején egy nagyvárosi közegben.

C) Szintagmák

A szószerkezet a táncra vonatkozó használati kört hangsúlyozza elsősorban a bővítmény helyszínt, időszakot, társadalmi, vallási hovatartozást jelölhet, pontosíthat (MÁTÉ 2011:15):. Ide tartozó legényes elnevezések: *magyar tánc, sűrű tempó, csíki féloláhos, oláhos, sűrű magyar, sűrű tempó, sűrű verbunk, sűrű fogásolás, sebes verbunk, magyar csúrdöngölő, ritka magyar, ritka magyar tánc, magyar tánc, magyarul ritkán, ritka tempó, ritka fogásolás ritka pontozó, magyar tempó, magyar tánc, ritka magyarul, ritka-sűrű fogásolás, lassú-sűrű magyar*.

Az erdélyi legényeseknél a szintagmák bővítményei főként a magyar nemzetiségi hovatartozást jelöli és egyben táncdallamot is, valamint a tempóra és táncmegkülönböztetésre utaló *ritka, sűrű* a legmeghatározóbb jelenségek. A földrajzi megjelölés sem gyakori (*csíki féloláhos*) ezek, mint Martin György is írta, főképpen szűk

területen kapnak jelentőséget, a falvakban élő táncosok bizonyára elkülönítették egyik-másik szomszédos falubeliek táncát, de ez a szakirodalmakban már nem jelenik meg.

D) Jelentéstani megközelítés

Már az egyes szavak és a táncnévadási típusok kapcsán említettem, hogy az egyes táncnevek a tánc tartalmi, mozgásbeli sajátosságaiból erednek. Ezeket most összesítve tekintem át:

legényes, csúrdöngölő, fogásolás, magyar tánc, pontozás, sűrű tempó, féloláhos, csíki féloláhos, oláhos, kanásztánc, silladri, ugrós, ropogós figurázó, figurás, nyolcas, sűrű magyar, pontozó, verbunk, sűrű verbunk, dus, sebes verbunk, magyaros, magyarul ritkán, ritka tempó, ritka fogásolás ritka pontozó, ritkázó, régies, szegényes, magyar tempo, ritka magyarul, kurázi.

Szemantikailag a következő tényezők meghatározók:

A szoros zenei kapcsolat: *ritka tempó, sűrű tempó, sűrű magyar, sebes verbunk, ritkázó, szegényes*. A *tempó* egyaránt jelent táncot is, ahogyan a *sűrű* önmagában is, mert szintagmából egyszerűsödtek.

A tánc eredete: *kanásztánc, régies*

A férfitáncok egyik legkorábbi formája a kanásztánc, melyből a legényes ered.

A mozgási sajátosságok: *ugrós, ropogós, figurázó, figurázó, fogásolás, pontozó, csúrdöngölő, kurázi, szegényes*.

A szokások: *dus, csúrdöngölő*

Végül az előbbiektől eltérő megközelítésű (egyfajta tartalmat jelölnek) a jelentéseltolódás, jelentésbővülés: *dus, csúrdöngölő, kanásztánc, féloláhos*. Ez már egyfajta nyelvi változás végbemenetelének a vizsgálata.

Jelentéstanilag az egyes táncnevek több szempontból is alátámaszthatóak. A *figurás, fogásolás, pontozó* hármas mivel van egy alapjelentésük, de valószínűleg különböző korábbi jelentéssel bírtak, egyben jelölnek mozgásbeli sajátosságokat és zenei, a legényes felépítéshez kapcsolódó egységekre utalnak. A *csúrdöngölő* ugyan a csúrdöngölés hagyományából ered, de bizonyára úgy maradhatott fenn, hogy a tánc jellege szorosan illik a *döngölés* szóhoz, találóan kifejezi azt. A *ritkázó, szegényes* táncnevek a ritka táncípust és a zenei kötöttséget is jelölik. A *féloláhos* a szakirodalmak szerint is (NKI^x) kevertségre utal, egyben a tánc népcsoporthoz való tartozását, eredetét is jelöli. A *dus*

táncnév sajátossága, hogy ez főképpen a Dunántúlon elterjedt (NéprLex), de ahogy a szakirodalom is jelöli (MARTIN 1980) ez a legényesnek egyik ugróshoz kapcsolódó rokortánc, amely valószínűleg a lakodalmi menetekben jelent meg.

Az erdélyi legényes elnevezések táncnévalkotási módjukban is egy sajátos réteget alkotnak, amelynek jellemző vonásait a zenei eltérések és az ezekkel való szoros együttjárása a táncnak, valamint a tánc mozgásbeli sajátossága, a hagyományokhoz való kapcsolódása és az etnikai-kulturális közeg meghatározó vonásait ismerhetjük fel.

3. A kalotaszegi legényes motívumainak nyelvészeti megközelítése

3.1. A kalotaszegi legényes

A dolgozat korábbi részeiben utaltam rá különböző szakirodalmakból idézve, hogy a legényes táncok között kiemelkedő a kalotaszegi legényes. A zene pontos követése és egyben az improvizáció nagy szerepe adja meg a tánc nagyságát a többi legényes között.

Kalotaszeg Erdély közép-nyugati részén helyezkedik el. Négy fő tájegysége: Felszeg, Alszeg, Nádasmente, Kapus völgye (PÁVAI 2006). Néprajzilag mintegy ötven falut tartanak e területhez tartozónak (BALASSA 1989).

A régi Kolozs megye területén, Kolozsvártól nyugatra, a Körös, a Kalota, az Almás és a Nádas folyók illetve patakok völgyeiben helyezkednek el a falvak, melynek magyar lakosságát kalotaszegi magyarságként tartja számon a néprajzi irodalom. A magyar, román, illetve vegyes lakosú faluból álló térségnek három mezővárosa volt: a hegyvidék és völgyek találkozásánál kialakult, a múltban és a jelenben is a vidék vásáros központját adó Bánffyhunad, Egeres, ami mellett a 19. század végétől nőtt az egykori uradalmi központ, Gyalu. Országos vásárt tarthatott még Nagyalmás, Magyargyerőmonostor, Kalotaszentkirály és Tordaszentlászló. A kalotaszegiek a tágabb környezetükben Kolozsvár, Páncélcsehi, Szilágysomlyó, Kraszna, Hídalmás, Körösfeketető és Alsójára vásárainál is sűrűn jártak.

Felszeg (Kalota folyó és keletre Körösfőig terjedő Sebes-Körös völgye) leghangsúlyosabb települése: Kalotaszentkirály. Ide tartozik még: Zentelke, Magyarókereke, Magyarvalkó, Kalotadámos, Jákótelke, Bánffyhunad, Sárvásár, Nyárszó, Körösfő, Magyargyerőmonostor, Gyerővásárhely magyar, illetve vegyes falvai, a századok folyamán románná lett falvak, mint Sebesvár, Malomszeg, Marótlaka, Kiskalota, Kelecel, Kalotabökény, Incel, Bocs, Meregjó, Oláhgyerőmonostor, Kalotabikal, Erdőfalva, Derite, Bedecs, Gyerőfalva.

Alszeg (Almás folyó völgyében) : Magyarbikal, Ketesd, Kispetri, Zsobok magyar közösségei, és Váralmás, Farnas, Bábonny, Nagypetri, Sztána vegyes lakosú falvai. Felszeg és Alszeg a múltban Sebesvár és Almás vára fennhatósága alá tartozott.

(MARTIN 1967:126, 2004:49)

E falvak egy része a románokkal vegyes lakosságú. A terület központi települése Bánffyhunad. A fejlett népművészetéről, pompás viseletéről, varrottasairól, fafaragásáról, építkezéséről híres Kalotaszeg tánc kultúrája is kiemelkedő jelentőségű a magyar táncdialektusok között. A tánc hagyományokat a terület keleti részén fekvő

Nádas-völgyi falvak (Szucság, Méra, Vista, Türe, Dróc, Bogártelke, Inaktelke, Jegenye stb.) őrzik legelevenebben Kolozsvár közelsége ellenére is. (MARTIN 1967:126-127)

A 19–20. század fordulója körüli utalások után csak az 1940-es évektől kezdődött táncéletre vonatkozó adatgyűjtés. Az 50-es évektől 20 falu tánckincsét tárták fel. A kalotaszegi tánckészlet törzsanyaga a legényes, a lassú és friss csárdás. Ezekből épül fel a legegyszerűbb általános helyi táncciklus, az úgynevezett *pár*. (MARTIN 2004:59)

A magyar tánckincs régi rétegének legfejlettebb ága, az erdélyi legényes a kalotaszegi magyarság reprezentatív táncfajtája. Az erdélyi magyarok nem-székely (mezőségi, délerdélyi, kalotaszegi) népcsoportjai „*legényes*”, „*figurás*”, „*pontozás*”, „*sűrű magyar*”, „*sűrű tempó*” stb., az erdélyi románok pedig „*fecioreasca*”, „*ponturi*”, „*ardeleana*”, „*ungureste iute*” stb. néven ismerik. A tánc mutatványos funkciójának megfelelő, egyedülálló formagazdagságára jellemző, hogy egyetlen táncos motívumkészlete általában 20-30 különböző, bonyolult ritmikájú, fejlett szerkezetű motívumból áll. A legényes a tánc és zenekíséret illeszkedésének legtökéletesebb fokozatát képviseli a magyar táncok közül. Improvizatív jellege ellenére is szigorúan illeszkedik a kísérődallam egységeihez. A zenével való teljes egység kialakulását és megszilárdulását főleg az magyarázza, hogy változataihoz mindig a táncdallamok egyetlen ritmikai kategóriája, az úgynevezett kanásztánc-ritmusú (kolomejka, vágáns) dallamok kapcsolódnak. A nyolcütemes zene periódusnak megfelelő, formyszerű zárlatokkal befejeződő, izopódikus motívumsorokból – az un. „pontok”-ból – épül fel a tánc.

A legényesek között formakincs tekintetében leggazdagabb a kalotaszegieké, amely e tánc típus végsőkéig kiérlelt, sűrített formája (MARTIN 1967:127). A pontok elején általában kezdőformula, úgynevezett „*bekezdés*” foglal helyet, mely a tánc folyamán következetesen visszatér. Ezt követi a motívumsor gerincét alkotó, megismételt főmotívum, végül zárómotívummal végződnek a *pontok*. A *pont* szerkezeti skémája a motívumanyag változása mellett is mindig ugyanaz marad, vagyis azonos elv szerint, de mindig más-más motívumokból épülnek fel az egymás után sorakozó táncmondatok. A rögtönzött táncolásnak a legnagyobb tudatossággal párosuló, végsőkéig megérlelt foka elsősorban az állandó, mechanikusan alkalmazott, közösségi jellegű kezdőformula kialakulásának köszönhető, mely mintegy gondolkodási időt biztosít a táncosnak a folytatás megtervezésére. (MARTIN 1967:128)

3.2. Egy magyarvistai táncos: Mátyás István 'Mundruc'⁶

A motívummegnevezések vizsgálatához egy 60-as években felgyűjtött adatközlő, kiváló kalotaszegi táncossal Martin György által fölvetett, posztumusz kiadásban lejegyzett interjút veszem szövegkorpuszul (MARTIN 2004).

Magyarvista Kalotaszeg nádasmenti területén helyezkedik el, Kolozsvártól északnyugatra, Magyarvalkó, Sztána és Kalotaszentkirály közelében.

Mátyás István elismert táncos volt, aki életét Magyarvistán élte le 1911 és 1977 között. A kalotaszegi nádasmenti legényest a falubeli táncalkalmakról leste el tizenkét éves korától kezdődően még abban az időszakban, amikor a hagyományok egysége nem bomlott fel. Tehetsége hamar kiderült, járta a környező falvakat is, lakodalmakat, a román táncot is ismerte – olykor versenyt táncoltak –, de a magyart táncolta. Élete során több helyen bemutatta Magyarországon és Romániában táncát, a Táncházmozgalom során ismertté vált, tanította is a táncot, Budapesten is többször járt. Személyisége nagysága abban állt, hogy nem csak bemutatni tudta a táncot, de az lélektaniségében és nyelvi megformálásában is ki tudta fejezni. Ezért választottam tehát az általa megnevezett motívumok vizsgálatát. (MARTIN 2004)

3.3. A motívum meghatározása

A szakirodalom (MARTIN 2004: 250) által a táncra alkalmazott motívumfogalom jellemző jegyei a következők:

1. a motívum a tánc legkisebb szerves formai egysége;
2. ismétlődő, visszatérő jellegű formai egysége;
3. a tudatban, tánckésztségben meglévő, visszaidézhető formai egysége
4. a motívum az elemi formaalkotás megnyilvánulása;
5. a tánc kifejező (jelentéssel, hangulattal rendelkező) formai egysége
6. a motívum a tánc legkisebb formai egysége, amely a hagyományban fenn képes maradni.

Ebben a dolgozatban mindez oly módon érvényesül, hogy a tánc olyan egységei, amelyeket Mátyás István nyelvíleg megformált egyszerű/ összetett szavakban, kifejező szintagmákban, motívumnak nevezem. Olykor a lejegyzett interjúban egy-egy szó után kurzívan szedetten jelölték a szakterminológiai megfelelőjét (Pl.: fellendítés = *ollózás*). A dolgozatban a szakterminológiát külön kezelem, csak az adatközlő nyelvi anyagához

⁶ A melléklet [4]-es képén egyedül, és az [5]-ös képén Martin Györggyel látható

kapcsolódóan vizsgálom, mely természetesen nem reprezentatív. Előfordulhat, hogy használt az adatközlő más kifejezéseket, csak ebben a korpuszban nem jelenik meg, míg más adatközlő esetében bizonyára többnyire hasonló, de bizonyára részleteiben eltérő megfogalmazással találkozhattunk volna.

3.4. Motívum-megnevezések korpusza

Az említett módszerrel és a jelölt korpuszból (MARTIN 2004) kigyűjtött motívumok tehát a következők.

Mátyás István táncleíró szavai (MARTIN 2004: 82-117) :

tapsoltak kereken, figura, pár (legényes+sebes csárdás), szapora, figura=pont=fogás⁷, sakortekerés, lábujjtekerés, kétrugás, négyrugás, lábszárlendítés, nagyszárlendítő, lábütés, talpütés, lábmegetkerés/lábtekerés bezáró, bekezdő, krucsa = kereszt, cseszton (csesztonból alakított figura), bokakiütés, nagyugrás, bokaforgatás, bokázó felugrás, cifrás, kétrugás, bokatekerés, fellendítés [ollózás], lábszár forgatása, keresztbezárás, sarokugrás, saroklezárás, sarkazás, beírás, beütés, átkapcsoló, összefogó, szitálás, lábszárpofozás, oldalcsapó, bokaösszeütés, térdütés, nagyfelugró, bokafelütés, apró megtapodás, kétszeres leütés, bokafelugrás, keresztező zárás, kereken mennek, csizmapofozás, toppintás, bokakoppintás, leütés, felszökés, leesés, bokafellendítő ballal jobbra kiütés, csizmasarok megütése, féllenugrás, féllenküítés, csapás, szaladó, sarokugrás, oldalcsapó, taps fenn, térdütés, bekoppintás, guggoló, sűrű csapó, bekezdés, figurabekezdés, keresztbeugrás, összekötő, bezárás, lezárás, bokafelütés, apró megtapodás, kétszeres leütés, bokaleesés, lekoppintás, átugrás, kifordulás.

Motívumok szakterminológiai⁸ megnevezései⁹:

bokatekerés, lábkörzés, ínfénés, térdfénés, felverés, előrevágás, aprózás, sarkazó-bokázó, olló, kirúgás, hátravágás, nagyharang, kiütés, átugrás, átlépés, átlépő-ínfénés, futó, kígyó/kígyózás (páros lábfejforgatással – váltva sarokra és féltalpra emelkedve – végzett csúszó mozgás), kisugrás, bokázós, kettős bokázó, kettős légbokázó, nagyugrás, combcsapás, bokacsapás, lábkörccsapás, taps-elölcsapás, elölcsapó-aprózás, elölcsapó-olló, elöl-hátulcsapó, lentcsapó, csapó-nagyugrás. (MARTIN 2004: 264-360)

⁸ A nevezett kötet második része (Martin 2004:264-360) a motívumok kifejtésével foglalkozik, ez alapján tartom őket terminus technikusoknak.

⁹ A szakterminológiai pontos megfogalmazása e motívumoknak: „motívumcsalád lényegét alkotó gyökök” (Martin 2004:260)

Ezeket a (Mátyás István által megfogalmazott) motívumokat rendszerezem különböző szempontok alapján, a szakterminológiai kifejezésekkel hasonlítom össze, amelyeket külön jelölök (az adott szó után „szkif.” rövidítéssel), ha azok csak a szakterminológiában jelentek meg. Kognitív tekintetben 1) a testrészmegnevezések, 2) a térbeliség az irányok jelölésével, 3) a cselekvést kifejező fogalmak, 4) a nyelvi képek (metafora, metonímia) továbbmutató jellemzőit fejtem ki a következő alfejezetben.

3.5. Motívumok rendszerezése

1) Testrészt tartalmazó megnevezések

boka – *bokatekerés, bokakiütés, bokázó, légbokázó, bokaforгатás, bokaösszeütés, bokafelütés, bokafelugrás, bokakirúgás, bokafelütés, bokaleesés*

sarok – *sarkazó-bokázó, saroktekerés, sarokugrás, saroklezárás, sarkazás*

lábszár – *lábszáriütés, nagyszárlendítő, lábszárforгатás, lábszárpofozás comb - combcsapás*

láb – *lábkörzés, lábkörccsapás, lábütés, lábmegtekerés*

térd – *térdfenés (szkif.)*

lábujj – *lábujjtekerés*

talp – *talpiütés*

ín – *ínenés (szkif.)*

Expliciten minden kifejezés a lábhoz kapcsolódik, a testrészek körül a bokával való mozdulatokra jelenik meg a legtöbb megnevezés. Domináns az alsó testrész mozgása.

2) Térbeliség az irányok jelölésével

A táncok egyes figuráit bekezdő és bezáró motívumok keretezik. Ezeken belül a mozgáshoz kapcsolódóan az irányok a leghangsúlyosabb szerepű információt hordozzák igekötők és névutók segítségével. Az irányok konstruálása azért is érdekes, mert míg a szakterminológiában az elől-hátul hiánytalanul megvan (pl: *elől-hátulcsapó, előrevágás, hátravágás*), jelen esetben az adtaközlő nem használta az előre-hátra irányokat. A lenti mozgásra használt szakterminológiai *lentcsapó* sem szerepel az adatközlő általi megfogalmazásban, inkább a lefelé történő mozgás hangsúlyos, tehát nem jellemző a lokatívuszi forma, inkább a latívuszi más irányokban is.

körzés, forгатás, tekerés: *lábkörzés, bokaforгатás, bokatekerés, lábszárforгатás, kereken mennek*

fel : *felverés (szkif.), fellendítés, felugrás, nagyfelugró, bokafelugrás, bokafelütés*

előre: *előrevágás (szkif.)*

elől: *taps-elölcsapás, elölcsapó-aprózás, elölcsapó-olló, elől-hátulcsapó* (mind szkif.)
 ki: *kirúgás, kiütés, bokakiütés,*
 át: *átugrás, átlépés, átlépő-infenés* (szkif.), *átkapcsoló*
 hátra: *hátravágás* (szkif.)
 hátul: *elől-hátulcsapó* (szkif.)
 keresztbe: *keresztbezárás, keresztező zárás, keresztbelépés, krucsa*
 le: *kétszeres leütés, lekoppintás, leesés*
 lent: *lentcsapó,*
 be: *beírás, beütés,*
 oldal: *oldalcsapó,*
 Össze: *összefogó, bokaösszeütés.*

3) Cselekvést kifejező fogalmak:

ütés, csapás, fenés (szkif.), *fogás, kapcsoló, ugrás, lendítés, aprózás, vágás, szitálás,*
kígyózás (szkif.), *pofozás, verés, zárás, körzés, forgatás, tekerés, menés, lépés,*
bokázás, szitálás, zárás

A cselekvést kifejező fogalmak többnyire -ás/-és főnévképzővel ellátott igék, melyeknek tartalmuk cizelláltan kifejezik az egyes mozgások közötti különbséget. A fogalmak impliciten hordozzák önmagukban is a cselekvő testrészeket (pl: *csapás, pofozás, verés* – kéz; *ugrás, lépés* – láb).

4) Nyelvi képek használata

A metaforáltság főképpen a szakterminológia letisztult kifejezéseire jellemző. Ilyen például a *kígyózás*, melynek jelentése 'páros lábfejforgatással – váltva sarokra és féltalpra emelkedve – végzett csúszó mozgás', vagy az *ollózás*, amelyet Mátyás István mint *fellendítés* fogalmaz meg. De a paraszti életben élő konvencionális metonimikus képek is megjelennek például a *kereken mennek* 'körbe mennek, táncolnak', *kereken tapsolnak* 'körbe menés közben tapsolnak'.

A motívumok megfigyelése részleteiben mutatja annak a folyamatát, hogyan alakul ki a szakterminológia. A néptáncgyűjtők országszerte megismerik a táncokat és elnevezéseket, majd fölismerik az azonos elemeket, melyekre néhol nincs is megnevezés. Így a *nagyharang* sem jelent meg Mátyás István megfogalmazásában, pedig bizonyára használta ezt a motívumot. Arra is van példa, hogy az egyéni szokások miatt nem kerül elő egy-egy kifejezés. Mátyás István például egy interjúrészletben kifejtette, hogy ő a hátrafordulást sosem szerette a legényesben, nem tartotta méltónak a tánchoz, más társai

szívesen díszítették vele táncukat, ő pedig bár hihetetlenül gazdagon improvizált számos motívummal, ezt nem használta.

A néptáncterminológia – mint egy tudomány és népművészeti ág szókincsének letisztulása, rendszerezése – kialakulása olyan folyamat, amely a Táncházmozgalom (a 70-es évek) létrejöttével, valamint a hagyományok által megőrzött és éppen felbomlani kezdődő néptánc kutatás intézményesülésével kezdődött meg. A 20. század közepétől kezdődő gyűjtések nyelvi anyag gazdag táráat adják. Filmek, felvételek is szolgáltak a gyűjtések egyre bővülő lehetőségeiként, kialakult a táncnak szakmai lejegyzésmódja is, de a nyelvbéli megfogalmazások különös jelentőséggel bírnak, mikor a néptánc széleskörűvé válik, s bárki bárhol megtanulhatja megfelelő intézmény keretein belül, ahol az eredeti elnevezések tovább élnek és a tanítók mikroközösségeiben továbbalakulnak ezzel is őrizve népies jellegüket.

Összegzés

Az erdélyi magyar néptáncszókincs nyelvészetileg is jelentős korpuszt ad nem csak a hagyományoktól az intézményesülésen keresztül a szakterminológia kialakulásának vizsgálatához, hanem az egyes szavak keletkezési módjáról, terjedéséről, változásáról. Ezeknek a jellegzetességeknek eltérő aránya (pl.: különböző képzések, összetett szavak, szintagmák arányai) is továbbmutatható lehet.

A legényes táncok megnevezéseinek vizsgálata számos kérdést vet föl, főként a legényes rokontáncok elkülönítése miatt. A legényes táncokat egy egységként kezeltem, mint régies táncstílusú férfitáncot, melytől a *verbunk* már elkülönül, noha az olykor nyelviileg is kapcsolódik hozzá. Ezekben a keretekben megállapítható, hogy a táncnévalkotási módok közül legjellemzőbb a képzés (ezek közül is főként az -s melléknévképző: *legényes, nyolcas, fiús, magyaros, féloláhos, oláhos, szegényes, régies*), a tánc sajátossága a sűrű-ritka elkülönítése, mely hangsúlyossá válik e nyelvi anyag vizsgálatakor, valamint az erdélyi kulturális-társadalmi helyzet tükröződik nyelvekben a nemzetiségre utaló megnevezésekben is (*magyaros, magyar tánc*).

A motívum megnevezések érzékenyen közvetítik a legényes tánc mozgásának cizelláltságát, melyről Mátyás István személyisége adott lenyomatot. Mundruc egy olyan korban nőtt fel, amikor még a paraszti, falusi hagyományok eredeti valóságukban éltek. Ezután iváló táncos felnőtté vált a néptánc kutatás kiteljesedésekor a második világháború után. A vele készült interjúk lehetőséget adnak annak nyomon követésére, hogyan válhat a sok mikrogyűjtésből egy egységes szakterminológia. Az adatközlő és a szakemberek általi fogalmakat összevetve kiderül, hogy milyen fogalmak jellemezték az eredeti táncolók gondolkodását. A szakterminológia egységesíti a különböző területen jellemző tánc típusok megnevezéseit, ezzel könnyebbé téve a megtanulásukat, rendszerezésüket. A szakterminológiát jellemzi egyfajta metaforáltság is (*kígyózás, ollózás*), miközben a hagyományos kultúrában is jelen vannak a nyelvi képek (*kereken mennek*).

A néptáncszókincs különböző rétegeinek összevetése, a különböző szempontú (funkcionális, etimológiai, kognitív, nyelvföldrajzi) szinoptikus vizsgálata további eredményeket, kérdéseket, problémákat tárhat fel és világíthat meg.

Bibliográfia

BALASSA IVÁN 1989. A határainkon túli magyarok néprajza. Gondolat. Budapest. 63–84.

BALASSA IVÁN – ORTUTAY GYULA 1980. Magyar néprajz. Corvina Kiadó. Budapest.

FELFÖLDI LÁSZLÓ – PESOVÁR ERNŐ szerk. 1997. A magyar nép és nemzetiségeinek tánc hagyománya. második jav. kiadás. Planétás. Budapest.

JANKÓ JÁNOS 1892. Kalotaszeg magyar népe. Athenaeum R. Társ.. Budapest.

KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2003. A magyar nyelv története. Osiris Kiadó. Budapest.

LELKES LAJOS szerk. 1980. Magyar néptánc hagyományok Zeneműkiadó. Budapest.

MARTIN GYÖRGY

1973. Legényes, verbunk, lassú magyar Nép Kultúra – Népi Társadalom.

1974. A magyar nép táncai. Corvina. Budapest (Magyar Népművészet, 7).

1977. Az új magyar táncstílus jegyei és kialakulása. In: A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. Tanulmányok. 88. évf. Budapest. 31-48.

1984. Tánc és társadalom. A történeti táncnévadás típusai itthon és Európában. In: HOFER TAMÁS (szerk.): Történeti antropológia (1983. április 18-19-én tartott tudományos ülés szak előadásai). Budapest. 1984. 152-164.

1995. Magyar tánc típusok és tánc dialektusok. 2. átdolg. kiadás. Planétás. Budapest.

2004. Mátyás István 'Mundruc': Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata. szerk.: FELFÖLDI LÁSZLÓ-KARÁCSONY ZOLTÁN Mezőgazda Kiadó és MTA Zenetudományi Intézet közös kiadása. Budapest.

MARTIN GYÖRGY-PESOVÁR ERNŐ 1960. A magyar néptánc szerkezeti elemzése. Módszertani vázlat. Tánc tudományi tanulmányok. Magyar Tánc tudományi Társaság. Budapest.

MARTIN GYÖRGY – PESOVÁR ERNŐ 1980 Legényes, verbunk. in: LELKES LAJOS szerk. 1980. Magyar néptánc hagyományok Zeneműkiadó, Budapest 185-260.

MÁTÉ ZSUZSANNA 2011. Vizsgálatok tánc neveink szerkezeti felépítése köréből. in: Félúton konferencia 7. kiadványa. főszerk.: PARAPATICS ANDREA

MGr. = KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

MOLNÁR ISTVÁN 1947. Magyar táncagyományok. Magyar Élet. Budapest.

NKlx = Néptánc kislexikon 1997. vál.: PÁLFY GYULA. Planétás. Budapest.

PÁVAI ISTVÁN 2006. Erdély a magyar néprajz-, népzene- és a néptánc kutatás tájszemléletében. in: Zenetudományi Dolgozatok 2004-2005. MTA Zenetudományi Intézet. Budapest. 2006. 193-216.

PESOVÁR ERNŐ 2003. Táncagyományunk történeti rétegei. Berzsenyi Dániel Főiskola. Szombathely.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN 1906. A magyar táncnyelv. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN 1924. A magyarság táncai. »Studium«. Budapest.

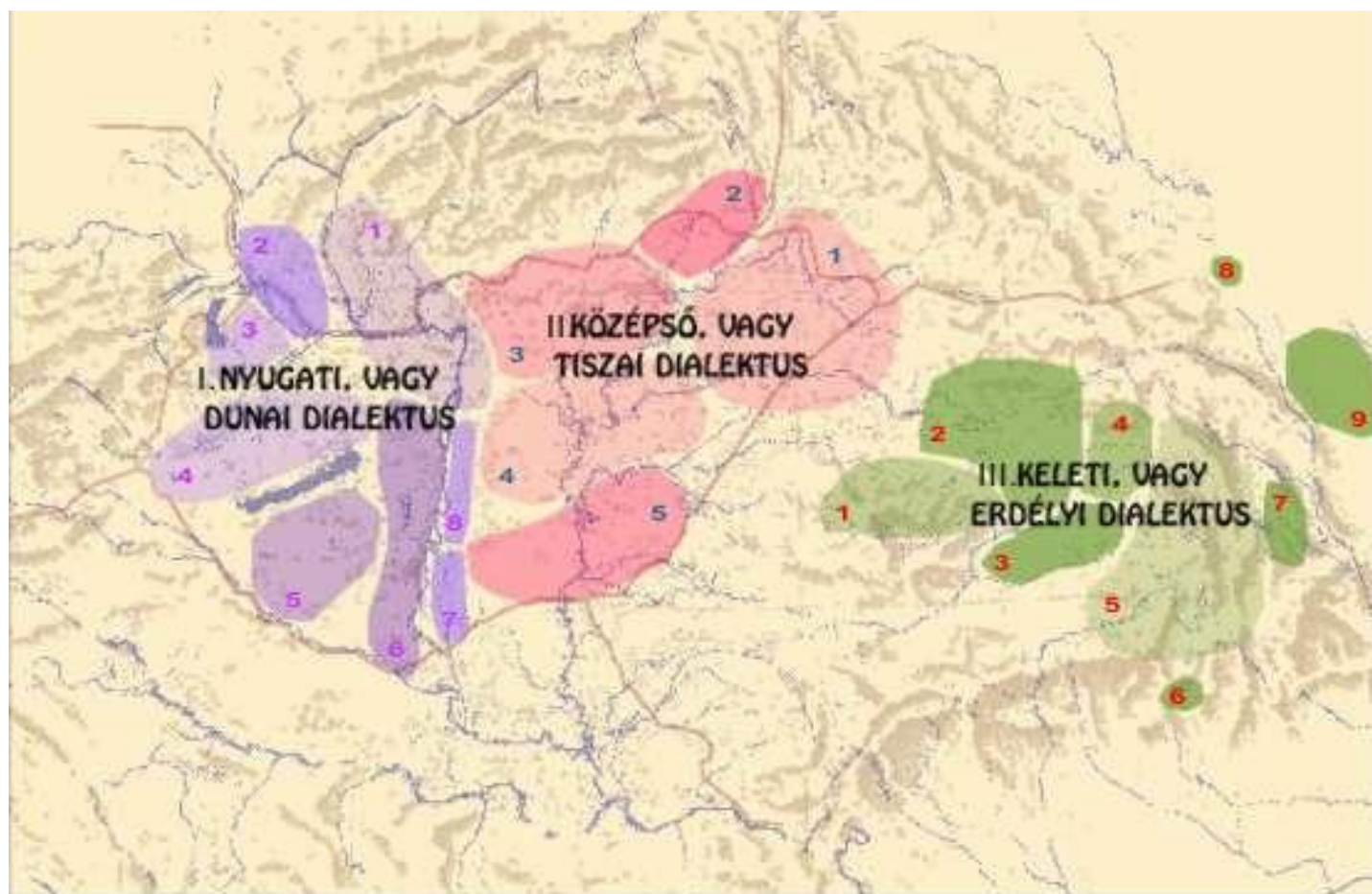
TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–84. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Akadémiai Kiadó. Budapest.

ÚMTSz = Új magyar tájszótár E-D 1979. B. LŐRINCZI ÉVA főszerk.. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Mellékletek

[1] A Kárpát-medence táncdialektusai

Forrás, online elérhetőség: <http://people.inf.elte.hu/lifuaai/tajegyseg.html>

I. NYUGATI, VAGY DUNAI

1. Északnyugati dialektusterület
2. Csallóköz, Szigetköz
3. Rábaköz
4. Nyugat- és Közép-Dunántúl
5. Dél-Dunántúl
6. Kelet-Dunántúl
7. Kalocsa vidék
8. Kiskunság, Solt és Tápó vidék

II. KÖZÉPSŐ, VAGY TISZAI

1. Felső-Tisza-vidék
2. Északkeleti Felvidék
3. Keleti palócok és matyók
4. Nagykunság, Jászság
5. Dél-Alföld, Alsó-Tisza-vidék

III. KELETI, VAGY ERDÉLYI

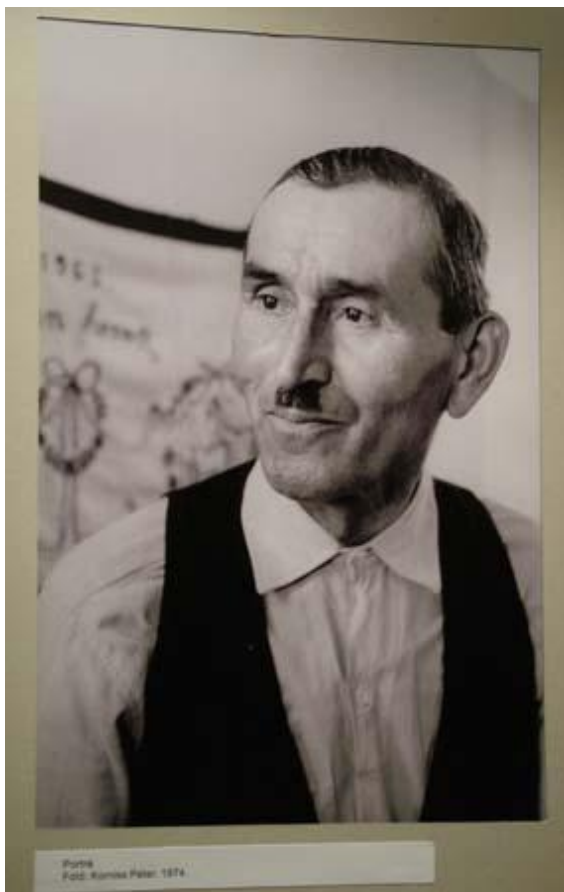
1. Kalotaszeg
2. Mezőség
3. Maros-Küküllő-vidék
4. Marosszék
5. Székelység
6. Barcaság, hétfalusi csángók
7. Gyimesi csángók
8. Bukovinai székelység
9. Moldvai csángók

[2] A főbb legényes-megnevezések
körülbelüli elhelyezése térben a szakirodalom alapján
(saját készítésű térkép)

[3] Erdély és Moldva magyar néprajzi tájai (PÁVAI 2006)
online elérhetősége: <http://www.pavai.hu/index.php?page=239>

[4] Mátyás István 'Mundruc'

forrás:

<http://www.hagyományokhaza.hu/galeria/192/>

[5] Mátyás István és Martin György az 1960-as években

forrás: <http://folklife.hu/roots-to-revival/living-tradition/tanchaz-method/the-tanchaz-movement/>

